

Ragnar Ohlsson

Tragiska valsituationer

En tragisk valsituation är en situation, där två eller flera moraliska krav befinner sig i olöslig konflikt. Hur agenten än handlar, kommer hon att bryta mot någon giltig norm. Sådana konflikter är vanliga i skönlitteraturen, från Kreon i *Antigone* till Sophie i Styrons roman *Sophie's Choice*, som av lägerkommendanten får följande alternativ: antingen väljer hon ut ett av sina två barn, och det hon väljer får leva, eller också mördas båda genast.

Den traditionella uppfattningen bland moralfilosofier har länge varit att tragiska valsituationer är omöjliga. Visserligen kan det ibland verka som om någon befann sig i ett olösligt moraliskt dilemma, men sådana tragiska val är alltid skenbara. Såväl kantianer som utilitarister har i allmänhet varit övertygade om att olösliga moraliska konflikter måste vara omöjliga.

Sedan 1940-talet har emellertid denna ståndpunkt ifrågasatts av Jean-Paul Sartre, E J Lemmon, Bernard Williams, Thomas Nagel och många andra. Detta har utlöst en livlig debatt under 70- och 80-talen, där den traditionella ståndpunkten förfäktats med nya och nyslipade argument av Terrance McConnell, Alan Donagan, Earl Conee, o a, och möjligheten av tragiska valsituationer har försvarats av Ruth Barcan Marcus, Bas van Fraassen, Walter Sinnott-Armstrong, m fl.

Jag vill här introducera debatten genom att presentera två relativt nyutkomna böcker, som ger en god översikt över debatten, och diskutera var de viktiga motsättningarna mellan de två lägren finns. Den ena boken heter *Moral Dilemmas* (Oxford University Press 1987) och är en antologi, som innehåller de viktigaste texterna från Kant till T M McConnell. Den innehåller också en utmärkt, sammanfattande och klagörande inledning av Christopher W Gowans, som sammanställt boken. Den andra boken är en monografi av Walter Sinnott-Armstrong, med samma titel som Gowans' men utgiven av Basil Blackwell 1988. Den presenterar de

viktigaste argumenten för och emot möjligheten av moraliska dilemman och pläderar för möjligheten av deras existens.

1. Definition

Hur bör man definiera "tragisk valsituation" eller "moraliskt dilemma", som en del författare föredrar att benämna fenomenet? "Standarddefinitionen" ger vid handen att en person P befinner sig i en tragisk valsituation T, omm P i T bör utföra vardera av (minst) två handlingar men inte kan utföra bägge (alla). Om "förbud" respektive "förpliktelse" är definierbara i termer av varandra – så att t.ex. en handling är förbjuden omm det är obligatoriskt att underlåta den, spelar formuleringen ingen roll. Om man inte tror att så är fallet, är det lätt att i det följande företa nödvändiga förändringar för att resonemanget skall bli tillämpligt på en formulering i termer av förbud.

2. "Prima facie-bör" och "resultat-bör"

För många framstår idén om tragiska valsituationer som själv-motsägande. Att *prima facie*-bör eller moraliska skäl i största allmänhet kan komma i konflikt, finns det knappast någon som ifrågasätter. Det är klart att det i många situationer finns skäl, som talar för att en handling bör utföras och samtidigt skäl, som talar för att någon alternativ handling bör utföras. Men det kan ändå vara så att skälen som talar för den ena handlingen är starkare än skälen som talar för den andra, och att följaktligen de förra "väger upp" eller "slår ut" de senare. En sådan konflikt är lösbar och anses i allmänhet inte vara problematisk. De som har förnekat möjligheten av tragiska valsituationer har förutsatt att det "bör" som uttrycker de moraliska förpliktelser som kommer i konflikt i en tragisk val-situationsituation, skall tolkas på något starkare sätt. Man kan t ex uttrycka det så att det är "resultat-bör", resultat av en samman-vägning av alla moraliskt relevanta skäl som talar för respektive emot de olika alternativen i situationen. "Resultat-bör" uttrycker ett totalomdöme om situationen, som talar om vilken handling som är *den bästa* i situationen, vilken handling som är *överlägsen* de andra eller som uttrycker den norm som *"tar överhand"* över de andra, det är m a o *dominerande*. Alternativt kan det vara ett kategoriskt, konklusivt "bör", som inte förutsätter jämförelser mellan alternativen. Om "bör" uttrycker resultatet av en jämförelse mellan alternativen, kan det bara finnas en handling i varje situation som är *den bästa*. A kan inte vara bättre än B, när allt tagits med i

beräkningen, samtidigt som B är bättre än A, när allt tagits med i beräkningen.

Sinnott-Armstrong, som alltså hör till dem som försvarar möjligheten av tragiska valsituationer, instämmer i att två handlingar inte kan vara bättre än varandra. Han inför därför en distinktion mellan 'dominerande' ("overriding") och 'icke-dominerade' ("non-overridden") moraliska krav, och menar att ett moraliskt dilemma är en situation, där ett icke-dominerat moraliskt krav står mot ett annat icke-dominerat moraliskt krav. Earl Conee påpekar i en nypublicerad artikel (Conee 1989) att två icke-dominerade krav ställs t ex i situationer där två alternativ är lika bra. Men hittills har ingen tyckt att det är något tragiskt med sådana situationer – här har man bara att välja vilket som helst av de två alternativen! Vad som måste komma till är att kraven är kategoriska eller ovillkorliga, att man faktiskt *måste* göra både den ena och den andra handlingen (ehuru det är omöjligt att göra bägge). Ett "kategoriskt bör" eller ett "resultat-bör" anger en moralisk nödvändighet – och det är först om sådana "bör" kolliderar, som vi står i en tragisk valsituation. Men en sådan kollision är omöjlig enligt Conee, eftersom omdömen om moralisk nödvändighet förutsätter jämförelse mellan alternativen. Emellertid är det nog möjligt att kombinera Sinnott-Armstrongs ståndpunkt med den insikt Conees invändning uttrycker: man måste lägga till att de moraliska kraven är ovillkorliga, kategoriska eller dylikt, men *inte* att de är dominerande, dvs det kan vara moraliskt nödvändigt att utföra en handling, trots att detsamma gäller för flera alternativ.

3. Deontisk logiska argument mot tragiska valsituationer

Ett sätt att visa att tragiska valsituationer är omöjliga är att visa att det går att härleda motsägelser från antagandet att det finns tragiska valsituationer. Det går inte att göra direkt, men med hjälp av några standardantaganden i deontisk logik är det lätt att göra det. De som förnekar möjligheten av tragiska valsituationer ser detta som ett avgörande argument mot möjligheten av moraliska dilemman. Försvararna menar i stället att detta visar att det är något fel på deontisk logik. Den är konstruerad för att undvika tragiska valsituationer: att hänvisa till den är alltså att förutsätta vad som skall bevisas.

Det finns flera sätt att visa oförenligheten mellan antagandet att tragiska valsituationer är möjliga och vissa standardantaganden i deontisk logik. Om vi tex accepterar att det är tillåtet att sluta från

Bör A och Bör B till Bör (A&B) – Bernard Williams kallar det för "agglomerations-principen" – och vidare att 'bör' implicerar 'kan', dvs att ingen kan ha en förpliktelse att göra något som han inte kan utföra, är det lätt att härleda motsägelsen :

P1 Bör A	Antagandena uttrycker att
P2 Bör B	A och B är alternativ i ett
P3 - Möjligt (A&B)	moraliskt dilemma
4 Bör (A&B) 1, 2,	Agglomerationsprincipen
P5 Bör $X \supset M X$,	'Bör' implicerar 'kan'
6 - $M(A\&B) \supset -Bör(A\&B)$	5, kontraposition
7 - Bör (A&B)	3, 6, modus ponens

4 och 7 motsäger varandra.

Ett annat sätt att härleda en motsägelse är via principen att vadhelst som är nödvändigt för att utföra en förpliktelse också är en förpliktelse.

P1 (Bör A & (A \supset B)) \supset Bör B	Deontisk princip
P2 Bör A	
P3 Bör B	Antagandena definierar en
P4 - $M(A\&B)$	tragisk valsituation
5 -(A & B)	Modal logik, 4
6 A \supset -B	5, predikat logik
7 Bör -B	1, 2, 6, Modus ponens

7 motsäger inte direkt 3, men det verkar ändå egendomligt att man både bör utföra och underlåta B. Antar vi dessutom den deontiska logiska princip som säger att Bör $X \supset -Bör -X$, så kan vi från 3 härleda:

8 -Bör -B, vilket motsäger 7.

Accepterar man att "bör" definieras som "inte tillåtet att underlåta" och vidare att det som är förbjudet inte kan vara obligatoriskt går det också att härleda en motsägelse. (Den som är intresserad av härledningen hänvisas till Gowans bok, från vilken också de två tidigare härledningarna har hämtats i lätt förändrad och försvenskad form.) Men gentemot alla dessa argument kan man alltså invända att de egentligen förutsätter det som skall bevisas – de deontiska

principer de vilar på är konstruerade bl a för att omöjliggöra tragiska valsituationer.

Gowans menar att de deontiska principer som anförts i det föregående är giltiga för det dominerande 'bör', det "bör" som uttrycker moralisk nödvändighet (a a s 22ff). Det är också något som förklarar varför deontisk logik kunnat konstrueras med modallogiska förebilder: det uttrycker vad som *måste* göras.

4. Argument för tragiska valsituationer

Vad kan man då ge för skäl *för* att tragiska valsituationer är möjliga? Bernard Williams hävdar att om man inte vet vilket av två motsägande påståenden som är sant, men till slut bestämmer sig för det ena, så förkastar man det andra som osant; om man däremot befinner sig i en moralisk konflikt och till slut väljer den ena handlingen, så känner man ändå ofta ånger över att man inte utförde den andra, man försöker kompensera den förfördelade parten, eller framför åtminstone ursäkter. Om man t ex har lovat någon att besöka honom vid en viss tid, men finner det viktigare att hjälpa en person efter en olyckshändelse, så förklarar man sitt beteende och ber om ursäkt i efterhand för att man inte kunnat hålla sitt löfte. Det visar, menar Williams, att även om ett moraliskt krav får vika i en viss situation, så behåller det sin bjudande kraft. Det finns en konflikt, även om det ena kravet tar överhand.

Philippa Foot (1983 omtryckt i Gowans 1987) menar att det är ett föga övertygande argument: avgörande är inte om en person känner ånger efter att ha handlat i en moralisk konfliktsituation, frågan är i stället om det är på sin plats att känna ånger. Sinnott-Armstrong skärper Williams' argument på just det sättet: han hävdar att det är passande att känna ånger efter att ha handlat i en tragisk valsituation. Men det är väl å andra sidan att förutsätta vad som skulle bevisas, som Foot påpekar när det gäller Williams.

Den andra typen av argument hävdar att moraliska krav uppstår på olika sätt, att det finns olika normer och förpliktelser. En del har att göra med våra roller – Agamemnon har en plikt som far och en annan som överbefälhavare för de akajiska trupperna – en del har att göra med speciella åtaganden (t ex löften) andra med människors rättigheter och intressen. Detta är Lemmons, Nagels och van Fraassens argument. Eftersom dessa förpliktelser är mycket olika varandra är de inte jämförbara.

Sinnott-Armstrong däremot menar att det inte är rimligt att hävda att moraliska skäl måste vara ojämförbara bara därför att de här-

stammar ur olika källor. Det är ofta klart att ett löfte som gäller något trivialt är mindre viktigt än förpliktelsen att rädda en människas liv, eller att plikter, som hänger samman med ens yrkesroll, får vika, om de kommer i konflikt med en rättighet. Och det är inte så att vissa typer av moraliska skäl alltid dominerar över andra; i så fall funnes en prioriteringsordning, som skulle lösa moraliska konflikter.

Däremot, menar Sinnott-Armstrong, kan det i bestämda situationer vara så att inget av de moraliska kraven är avgjort starkast. I sådana situationer råder begränsad ojämförbarhet, det finns ingen klar, objektiv prioritering mellan de olika kraven. Om olika ideala väljare skulle välja olika, utan att man kan visa på några defekter hos någon av dem, kan man dra slutsatsen att det faktiskt inte finns något moraliskt skäl att föredra det ena alternativet framför det andra, åtminstone inte något med universell giltighet. Att då införa en prioritering vore godtyckligt och skulle förutsätta vad som skulle bevisas, nämligen att tragiska valsituationer inte är acceptabla. Att det i vissa situationer finns ojämförbara krav beror enligt Sinnott-Armstrong bl a på bristande exakthet i "mätningen" av olika kravs styrka. Varje försök att införa en exakthet, som skulle utesluta moraliska dilemman, skulle bli godtycklig och föga plausibel, menar han.

Härtill kommer, enligt Sinnott-Armstrong, situationer där de moraliska kraven är av samma slag och lika starka, där kraven är *symmetriska* men oförenliga: det finns lika starka skäl för Sophie att välja det ena barnet som att välja det andra. Gentemot detta kan man invända att det knappast är detta som är problemet: har vi möjlighet att rädda högst en av två tvillingar som håller på att drunkna, tycks vi visserligen stå inför en tragisk situation, men inte en tragisk valsituation. Det är tragiskt att bara en tvilling kan räddas, men vilken tvilling vi än räddar, så handlar vi rätt. Fel gör vi bara om vi låter båda drunkna. Men Sophies val verkar värre: hon bör inte välja ut något av sina barn till att dödas, och inte heller bör hon låta båda dö. Alla alternativ verkar förbjudna. Det är därför hon står i en tragisk valsituation.

5. Ingen konflikt mellan dilemman och realism

Nu tror jag vi kan börja se var den grundläggande motsättningen finns mellan försvarare och förnekare av tragiska valsituationer, den gäller olika syn på vad moraliska omdömen handlar om och vad ett moraliskt system är. Motsättningen gäller närmast vad slags

egenskaper moraliska egenskaper är, vad som utgör "moraliska fakta" s a s.

Bernard Williams har i flera uppsatser hävdad att möjligheten av tragiska valsituationer är oförenlig med moralisk realism. Argumentet är det som antydde ovan: om en moralisk utsaga är sann eller falsk, blir en moralisk konflikt analog med en logisk konflikt mellan motstridiga påståenden. En sådan konflikt måste alltid i princip vara lösbar – minst ett av påståendena måste vara falskt – medan en moralisk konflikt inte alltid är lösbar på samma sätt – det finns alltid en rest av ånger eller krav på kompensation eller ursäkter sedan man valt i en moralisk konflikt, även om man inte väljer "fel". Någon sådan rest finns inte sedan man bestämt sig för vilket av två påståenden som är sant. Alltså är moraliska konflikter inte logiska konflikter, problemet är inte att veta vilket av två påståenden som är *sant*. Därför är den moraliska realismen falsk, enligt Bernard Williams.

Men nu är det ju inte inkonsistent att påstå att A bör utföras och att B bör utföras, men att det är omöjligt att utföra A och B, om vi godtar Sinnott-Armstrongs distinktion mellan "dominerande" och "icke-dominerade moraliska krav" och definierar "moraliskt dilemma" med hjälp av det senare begreppet. Alla tre leden kan vara sanna. Ja, i själva verket kan man tycka att alla tre *måste* vara sanna för att det *verkligen* skall föreligga en tragisk valsituation. Om moraliska utsagor "bara" är rapporter om subjektiva attityder eller uttrycker attityder hos den som yttrar dem, eller om någon annan icke-objektivistisk analys av moraliska utsagor är riktig, förefaller det närmast oegentligt att säga att det *verkligen* föreligger en tragisk valsituation. För att man skall kunna skilja mellan skenbara moraliska konflikter och verkliga måste man förutsätta moralisk realism!

Vore verkligen påståendet att en person befann sig i en tragisk valsituation inkonsistent, måste man uppge tanken att tragiska valsituationer är möjliga. Konjunktionen av påståenden som beskriver en tragisk valsituation får inte vara logiskt inkonsistent. Däremot är normerna i situationen handlingsinkonsistenta, dvs de kan inte samtidigt uppfyllas. Det är just det som gör situationen till ett tragiskt moraliskt dilemma.

6. Den grundläggande skillnaden

Nej, skillnaden mellan dem som förnekar och dem som förfäktar möjligheten av olösliga moraliska konflikter, ligger inte i att den

förra gruppen skulle bestå av moraliska realister som hävdar att moraliska normer och värderingar är sanna eller falska, oberoende av attityder och trosföreställningar hos dem som faller omdömet, medan den senare gruppen skulle förneka det. Sinnott-Armstrong t ex hävdar att moraliska dilemman i hans mening mycket väl kan vara moraliska dilemman i realistisk mening. Jag vill t o m gå ett steg längre och hävda att det finns skäl som talar för att det är troligare att det finns tragiska valsituationer om vissa former av moralisk realism är sanna än om alla former av moralisk realism är falska.

Först och främst tycks det, som jag redan antytt, som om själva idén förutsätter moralisk realism. Frågan formuleras ibland så här: det tycks stundom som om vi befann oss i ett moraliskt dilemma. Frågan är nu, är detta dilemma (i likhet med alla andra) bara skenbart eller kan det verkligen finnas olösliga moraliska konflikter? Den frågan kan ges en klar innebörd om vi förutsätter moralisk realism, medan det blir mycket oklarare hur frågan skall förstås, om vi *inte* antar någon form av moralisk realism.

Den grundläggande skillnaden mellan dem som omfattar och dem som förnekar möjligheten av tragiska valsituationer är kanske den att de senare ser moralen som ett system i den meningen att det finns en bestämd funktion från de moraliskt relevanta omständigheterna i varje situation till en norm som säger vilken (vilka) handlingar som bör utföras. *Ett exempel på ett system är t ex en beslutsteori.* T o m en beslutsteori av Isaac Levis typ (Levi 1986), som erkänner värdekonflikter och moraliska dilemman, försöker ange vägar att lösa sådana problem genom att ange hur man skall gå tillväga för att fatta rationella beslut också i sådana situationer. Men uppenbarligen kan en beslutsteori inte ge till resultat att man absolut och ovillkorligen måste utföra en viss handling och också absolut och ovillkorligen underlåta samma handling.

Ett moraliskt *system* – som skall ge vägledning i valsituationer – bör vara konsistent, både logiskt konsistent och handlingskonsistent. Det måste därför var konstruerat så att tragiska valsituationer inte kan uppstå. Flera alternativ i en situation kan vara lika bra, så att det är hugget som stucket vilket alternativ man väljer, men det får inte kunna uppstå olösliga moraliska dilemman, ty i så fall pekar systemet i vissa situationer inte ut vilken handling som bör utföras, det lämnar agenten i sticket. Ett sådant system kan antingen innehålla en enda grundläggande norm, t ex utilitarismens: välj alltid den handling som ger det största överskottet av gott över

ont – eller det kan innehålla flera olika normer med prioriteringsnormer. Det är rimligt att se föreslagna deontisk logiska system som *desiderata* hos ett sådant system, vilket också förklarar svårigheten att konstruera en etiskt neutral deontisk logik av någon kraft. (Jfr Andréén 1970 och Sayre-McCord 1986)

Försvare av tragiska valsituationer, som E J Lemmon och Thomas Nagel uppfattar i allmänhet moralen på ett annat sätt. De ser moraliska krav som konkreta krav, som uppstår ur situationer, roller, relationer. Är jag far till ett litet barn, ställer detta barn direkt och uppenbart krav på mig. Det krävs ingen speciell kunskapsteoretisk förmåga för att identifiera ett sådant krav. (Givetvis är andras medvetanden ett problem både kunskapsteoretiskt och ontologiskt; men det krävs ingen speciell *moralisk* observation för att fastställa att barnet kräver något av mig.) Har jag rollen av far (socialt) ställs det krav på mig. Andra människor och andra roller ställer mig inför andra krav. Själv åtar jag mig att göra saker och ting: jag lovar att vattna grannens blommor och ge hennes katt mat. Nu finns det en rimlig förväntan hos grannen att katten är mätt och blommorna frodas, när hon kommer hem. På detta sätt uppstår krav: jag bör ge mitt barn mat, och trösta honom när han haft en mardröm; blommorna skall vattnas och katten få mat av mig. En del av dessa krav utgör helt enkelt moraliska krav på mig.

Det är uppenbart att sådana krav kan komma i konflikt. Och är moralen identisk med dessa krav, finns det inga garantier för att alla konflikter kan lösas. Det är svårt att se att någon naturlig prioriterings-ordning skulle *finnas* som gjorde alla mina plikter som far viktigare än *alla* mina plikter som son (äkta man, granne, arbetare, medborgare, osv).

Man skulle kunna tro att det är här den grundläggande skillnaden mellan anhängare och förnekare av möjligheten av moraliska dilemman ligger. Förnekarna vill hitta ett mönster i den kaotiska väv av plikter och krav vi ser oss invävda i, antingen genom att se alla dessa krav och plikter som uttryck för ett (eller ett fåtal) mera grundläggande krav – att maximera överskottet av lust över olust, t ex – eller genom att hitta prioriteringsprinciper, som möjliggör en entydig rangordning av alla normer och krav. De som tror på möjligheten av tragiska val, förnekar att det det finns någon given struktur i våra plikter och åtaganden. En del är givetvis viktigare än andra, men olika människor kan ge olika plikter olika vikt; en del krav har helt enkelt inte i sig själva någon inbyggd rangordning.

Men jag tror att den avgörande skillnaden ändå är en annan.

Också inom ramen för ett till synes enkelt normativt system kan normkonflikter uppträda. T o m om systemet bara innehåller en enda norm, t ex "Du skall aldrig bryta ett givet löfte," kan olösliga normkonflikter uppkomma, som Ruth Barcan Marcus påpekat (Marcus 1980 omtryckt i Gowans 1987). Det är den grupp av tragiska konflikter som innebär att två symmetriska krav ställs på oss, som är de mest intressanta, de där två två förpliktelse av samma slag och styrka står mot varandra.

Förutsättningen för att tragiska valsituationer skall vara möjliga är att riktighet och moralisk nödvändighet är egenskaper som tillkommer handlingar utan att dessa jämförs med sina alternativ, deras riktighet eller moraliska nödvändighet är inte en funktion av alternativens normativa status. Är det så att vissa typer av handlingar är absolut förbjudna, eller påbjudna, oavsett vilka normativa egenskaper alternativen har, då är tragiska valsituationer möjliga. Då kan en handling vara absolut påbjuden och dess alternativ likaså. □

Referenser

Andrén G, "Deontisk logik som normativ etik", *Ditt & Datt, festskrift till Harald Ofstad*, Stockholm 1970

Conee E, "Why Moral Dilemmas Are Impossible", *American Philosophical Quarterly*, Vol 26, No 2, 1989

Gowans, C W (ed), *Moral Dilemmas*, Oxford University Press 1987 (Innehåller uppsatser av bl a E J Lemmon, B Williams, B van Fraassen, T C MacConnell, T Nagel, E Conee, P Foot, R M Hare)

Levi, I, *Hard Choices*, Cambridge University Press, 1986.

Sayre-McCord G, "Deontic Logic and The Priority of Moral Theory", *Nous*, XX, No 2, 1986

Sinnott-Armstrong W, *Moral Dilemmas*, Basil Blackwell 1988

Ytterligare hänvisningar finns i de nämnda arbetena.